

УДК 167.7

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В СТРУКТУРІ ЇЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Олена Ноздріна

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Дорошенка 41, м. Львів 79000, Україна, тел. (0322) 79-47-85

Проблема людини у різних аспектах її вивчення завжди хвилювала філософів, психологів, біологів та інших науковців, діяльність яких так чи інакше пов'язана з людиною. Зрозуміти суть людини, її природу неможливо без співвідношення людини та діяльності, спрямованої або на пізнання світу, або на перетворення його, оскільки людина є активним суб'єктом діяльності. Відомо, що в психологічній науці існує принцип єдності свідомості та діяльності, який стверджує, що психіка людини, її свідомість розвивається тільки в поєднанні з діяльністю, коли людина активно освоює світ. І головне питання філософії саме і полягає в тому, щоби розкрити сутність відношення "людина-світ", відношення свідомості до буття, духовного до матеріального.

Буття людини можна зрозуміти за допомогою аналізу механізму її життєдіяльності, механізму, який передбачає необхідність виявлення людського начала, основи становлення людини як якісно нової системи, що має специфічну структуру, внутрішню логіку розвитку, специфіку взаємозв'язків із зовнішнім світом. Людське буття – це єдність природного та соціального, де під впливом практично-діяльної, предметно-перетворювальної діяльності об'єктивна реальність стає предметною сферою людської дійсності, яка знаходить своє вираження у формах усвідомлення людиною свого ставлення до світу і до себе, способах духовно-практичного освоєння людиною дійсності [1].

Крім того, щоб зрозуміти причини поведінки людини, головні рушійні сили її діяльності, треба розглянути такий елемент структури особистості, як спрямованість особистості.

Ми головну увагу приділимо аналізу елемента внутрішньої структури особистості, а саме: ціннісним орієнтаціям, які забезпечують вибір певного типу поведінки та діяльності. Головними категоріями, до яких апелюватиме автор, – це *цінності, ціннісні орієнтації, діяльність, особистість*.

Що ж таке *ціннісні орієнтації*? Яка їхня природа та суть? Розглянемо це питання детальніше, щоб зрозуміти те, чим керується людина у процесі своєї діяльності.

У широкому розумінні під ціннісними орієнтаціями особистості розуміють спрямованість суб'єкта та його діяльності на певні цінності [2].

У вузькому розумінні *ціннісні орієнтації* – найважливіші елементи внутрішньої структури особистості, які закріплені життєвим досвідом індивіда, всією сукупністю його переживань, і які відмежовують значуще, суттєве для цієї людини від незначного, несуттєвого [3].

Сукупність стійких ціннісних орієнтацій, які склалися, утворює стрижень свідомості, який забезпечує стійкість особистості, детермінує вибір певного типу поведінки і діяльності, яка виражається у спрямованості потреб та інтересів. Тобто ціннісні орієнтації найтісніше пов'язані з системою потреб особистості, найдинамічнішою стороною сутності людини. Психологи виділяють матеріальні, духовні та суспільні потреби.

Головний зміст ціннісних орієнтацій – політичні, філософські (світоглядні), моральні переконання людини, глибокі та постійні уподобання, моральні принципи поведінки. З огляду на це у будь-якому суспільстві ціннісні орієнтації особистості стають об'єктом виховання, цілеспрямованого впливу. Поява тих чи інших ціннісних орієнтацій пов'язана з формуванням ідеалу. В ньому саме і відображаються переконання людини, рівень активності позиції, її орієнтації. Позитивний ідеал виникає внаслідок узагальнення всього найкращого, що є в дійсності, на думку самої людини.

Ціннісні орієнтації діють як на рівні свідомості, так і на рівні підсвідомості, визначаючи спрямованість вольових зусиль, уваги, інтелекту.

Механізм дії і розвитку ціннісних орієнтацій пов'язаний із необхідністю вирішення суперечностей і конфліктів у мотиваційній сфері, селекції прагнень особистості, найзагальніше він виражений у боротьбі між обов'язком і бажанням, мотивами морального та утилітарного порядку [3].

Розвинуті ціннісні орієнтації – ознака зрілості особистості, показник міри її соціальності. Стійка і несуперечна сукупність ціннісних орієнтацій зумовлює такі явища особистості, як цільність, надійність, віру у певні принципи і ідеали, здібність до вольових зусиль в ім'я цих ідеалів та цінностей, *активність* життєвої позиції, наполегливість у досягненні мети.

Суперечність у ціннісних орієнтаціях породжує непослідовність у поведінці; нерозвинутість ціннісних орієнтацій – ознака інфантилізму, домінування зовнішніх стимулів у внутрішній структурі особистості.

Потрібно брати до уваги силу мотиваційного впливу ціннісних орієнтацій особистості, яка зумовлена глибиною залягання тієї чи іншої ціннісної орієнтації у внутрішній структурі особистості.

Завдяки яким чинникам формуються ціннісні орієнтації? Поступово, з розвитком, дитина починає брати участь у соціальній практиці суспільних стосунків з людьми через соціальні контакти з ними, а також з тими суспільними групами, що їх ці люди представляють. За допомогою таких контактів відбувається соціальне пізнання, інтерналізація певних норм,

позицій, ролей; вироблення системи ціннісних орієнтацій, установок тощо; входження в активну, творчу діяльність. Іншими словами, в процесі соціалізації – передавання досвіду поколінь (через сім'ю, школу, інститути і неінституалізовані, стихійні чинники) людина оволодіває сукупністю суспільних норм та правил, соціальних цінностей. Отож, ціннісні орієнтації особистості формуються під впливом багатьох чинників: соціальних цінностей суспільства, школи, сім'ї, найближчого оточення. Інтерес є вибірковою спрямованістю соціальної потреби. Він переломлюється у системі установок, мотивів, орієнтацій особистості.

Ціннісна орієнтація впливає на визначення місця особистості в цілому і у соціальній групі зокрема, а також на вибір особистістю психологічних груп, визначаючи "обличчя" людини.

Проблема ціннісної орієнтації є субструктурним науково-дослідницьким напрямом, який входить до загальної структури теорії цінності і формування особистості. Філософи стверджують, що "цінність" і пов'язані з нею поняття "ціннісна орієнтація", "ціннісні відносини" тощо є філософськими категоріями [4].

У розробці проблеми ціннісних орієнтацій виділяють три підходи: філософський, соціально-психологічний і педагогічний.

Ми розглянемо філософський та *соціально-психологічний підхід*. Проблему ціннісних орієнтацій, на думку відомого психолога В.Н.Мясищєва (1960) треба трактувати як центр духовного розвитку особистості, як цілісну систему свідомого ставлення особистості до суспільства, групи, праці та до самої себе. Російські соціологи та психологи в 70-ті роки провели дослідження з вияву ціннісних орієнтацій робітників у таких важливих сферах, як трудова діяльність та дозвілля. Вони описали "механізм" формування ціннісних орієнтацій, визначивши такі головні елементи механізму формування ціннісних орієнтацій особистості:

1) загальні та специфічні умови формування особистості (тобто умови виховання, життя та діяльності), які включають соціально-економічні та соціально-політичні суспільні відносини і соціальні цінності, що їх вони породжують: дані цінності заломлюються крізь призму групової свідомості найближчого соціального оточення людини;

2) ці умови формують соціальні потреби особистості, інтереси, установки, ціннісні орієнтації; все це виявляється в об'єктивній дійсності індивідів як оцінка суспільних явищ та реальна поведінка;

3) реальна поведінка зумовлена з боку суб'єкта мотивами діяльності; так можна розглядати реальну поведінку як вираження ціннісних орієнтацій особистості в конкретних умовах, від яких залежить можливість здійснення [4].

В.А.Ядов і його співробітники, аналізуючи різні феномени регуляції поведінки особистості, зробили припущення, що установки, ціннісні

орієнтації перебувають в певній ієрархії і разом утворюють своєрідну диспозиційну систему:

- перший рівень – елементарні фіксовані установки;
- другий рівень – соціальні фіксовані установки;
- третій рівень – ціннісні орієнтації особистості, які відрізняються від соціальних установок рівнем узагальненості об'єкта диспозиції;
- четвертий рівень – загальна (домінуюча) спрямованість інтересів особистості в певні сфери соціальної активності.

Останні два рівні складають вищий диспозиційний рівень. Отже, ціннісні орієнтації особистості поряд із загальною спрямованістю інтересів особистості регулюють соціальну поведінку людини [4].

Щодо *філософського підходу* до розгляду проблеми ціннісних орієнтацій, то є розділ філософії, який досліджує природу цінностей (аксеологія), і, відповідно пов'язані з цінностями ціннісні орієнтації особистості. Однак філософія розглядає тільки цінності, що виражають сутність людини, універсальні цінності, а також ті, що визначають ядро світогляду, ставлення людини до навколишнього світу (істина, добро, щастя тощо).

Проте українські дослідники Г.А.Заїченко, В.М. Сагатовський, які досліджують проблему ціннісних орієнтацій особистості з філософської точки зору, розробили типологію ціннісних орієнтацій. Вони вважають, що аналіз основних типів ціннісних орієнтацій слід проводити за трьома напрямками:

- а) виділення пріоритетних цінностей;
- б) розгляд їхнього змісту;
- в) характеристика їхнього способу обґрунтування [2].

Цілісність особистості, взаємозв'язок і єдність усіх її рис та елементів, у тому числі і ціннісних орієнтацій, формуються і виявляються в діяльності. Діяльність людини належить до структури системи "людина – її світ" разом з такими елементами, як предметне середовище, техніка і сукупність суспільних відносин. Діяльність суспільної людини є специфічний спосіб її буття у світі, соціальна форма руху матерії. Активність людини якісно відмінна від активності всього живого, оскільки вона спрямована не на пасивне пристосування до існуючих умов буття, а на створення, творче перетворення умов її існування, формування специфічного "світу людини". У широкому смислі діяльність – це різнобічний процес створення суспільним суб'єктом умов для свого існування, розвитку, процес перетворення соціальної реальності відповідно до суспільних потреб, цілей, завдань. Суспільні відносини визначають спосіб організації діяльності, спосіб поєднання людини з умовами, що потрібні для її здійснення [5].

Потреби людини є перш за все матеріальним зв'язком людини з об'єктивними умовами її існування і розвитку. Цей зв'язок має суб'єктивну

сторону, виражається у різному рівні усвідомлення людиною своїх потреб, орієнтації на певні предмети для задоволення цих потреб. Потреби людини становлять збуджувальну силу в її діяльності, стають її мотивами. До них належать життєво необхідні і виробничо-трудові потреби в певному способі і формах життєдіяльності та різноманітні соціальні, соціально-політичні, моральні й культурні потреби. Їхня кількість, характер і зміст ускладнені та розвиваються разом із способом виробництва матеріального й духовного життя [6].

Як суб'єкт суспільної діяльності і відносин, особистість формується певною мірою за типом та образом того суспільства, соціальної групи, у якій відбувається її життєдіяльність. Проте людина – істота творча та активна, тому людська діяльність дещо є творчістю нових умов існування та розвитку. Діяльність виступає як сила, яка відтворює та змінює систему об'єктивних та суб'єктивних умов: суспільних відносин і соціальних інститутів, а разом з цим систему відповідних їм уявлень, увесь спосіб життя та думок людей.

Філософський аналіз поняття "діяльності" розробив М.С.Каган. Різноманітні види діяльності визначаються за Каганом, різними формами, які охоплюють три головні елементи діяльності – суб'єкт, об'єкт і активність суб'єкта [5].

Провідне значення мають форми активності суб'єкта, оскільки вони є в тому чи іншому способі оволодіння об'єкта суб'єктом чи у визначенні суб'єктом комунікативної взаємодії з іншими. Дві першопочаткові можливості, які тут існують, виражаються в тому, що активність суб'єкта, спрямована на об'єкт, призводить або до його зміни, перетворення, трансформації, або зберігає об'єкт у цілісності та недоторканості.

У другому випадку знову виявляються два можливі напрями реалізації активності суб'єкта: ця активність може повернутися до суб'єкта у вигляді знання, тобто інформація про ознаки об'єкта, про об'єктивні зв'язки, відносини, закони реального світу, і може виражатися в наданні об'єкту цінності, тобто повернутися у вигляді інформації про значення цього об'єкта для суб'єкта.

На думку М.С.Кагана, три види діяльності виявляються теоретично можливими у силовому полі суб'єктивних відносин: *перетворювальна, пізнавальна та ціннісно-орієнтаційна*. Основою виділення цих форм діяльності слугують цілі, які ставить суб'єкт у взаємодії з об'єктом.

У разі побудови системи діяльності треба мати на увазі соціальний характер діючого суб'єкта. Конкретно-історичний зміст, соціальна спрямованість діяльності, система об'єктивних законів, за якими вона відбувається, безумовно, пов'язані з типом суспільно-економічної формації.

Здметом діяльності суспільної людини можуть бути не тільки речі, а й суспільні відносини, форми суспільного життя, різні організації та інститути, системи управління, способи діяльності, норми її регулювання та

усі компоненти суспільної свідомості, знання, цінності, ідеали, а також сама людина у розгортанні її сил, здібностей і потреб, тобто будь-яка сфера соціальної реальності. За предметом діяльності розрізняють форми діяльності. Від предмета діяльності залежить система специфічних засобів, знарядь та способів діяльності, а також розвиток здібностей суб'єкта діяльності, рівень знань, їхня спрямованість, характер умінь, навичок, певною мірою і ціннісні орієнтації, оскільки вони пов'язані зі ставленням людини до своєї діяльності.

Результат діяльності минулих поколінь є предметом діяльності наступних поколінь і сучасників. Так утворюється спадкоємність, опосередкована взаємодія та взаємовплив людей у суспільній діяльності.

Людська діяльність відбувається у двох найзагальніших формах – практичній та духовній. Критерієм їхнього розрізнення, як зазначено, є предмет діяльності та її результат.

Виділяють такі *види діяльності*, які належать до структури суспільної практики: матеріально-виробнича діяльність щодо зміни та розвитку предметно-речового середовища, професійна та непрофесійна соціально-політична діяльність щодо зміни та розвитку системи суспільних відносин та інститутів, діяльність у сфері відтворення та розвитку людини [5].

Духовна діяльність людини – це процес цілеспрямованого систематичного відтворення дійсності, її результати становлять перетворення у сфері суспільної свідомості. До видів духовної діяльності людини належать: наукове пізнання, ціннісна свідомість, цілепокладання, прогнозування та програмування.

Крім того, для кожного віку людини характерний певний, провідний вид діяльності. З *психологічного погляду*, для дитини, починаючи від народження і до початку молодшого шкільного віку, – це *гра*, для дитини молодшого шкільного та юнацького віку провідний вид діяльності – *навчання*, а для дорослої людини – *праця*. Звичайно, що межі віку людини для виконання нею того чи іншого виду діяльності є умовними [6].

Отже, поза діяльністю неможливо зрозуміти процес формування особистості, його рушійні сили [7]. Без урахування діяльності важко визначити і те, які риси, необхідні людині, повинні бути сформовані у період її виховання.

Людська діяльність будь-якого типу складається з трьох підсистем: задуму, реалізації і наслідку. Задум, відповідно, складається з цінності, мети і плану. Реалізація одних і тих самих цілей та планів може мати різні життєві сенси, ціннісне значення у різних людей, що залежить від особливостей спрямованості особистості [2]. Під спрямованістю особистості розуміють комплекс потреб, інтересів та ідеалів, яким керується людина у своїй діяльності, у своєму ставленні до навколишнього світу. Як уже зазначено,

ціннісні орієнтації, що формуються у сфері свідомості людини, найтісніше чином пов'язані з її системою потреб [6].

Отже, ціннісні орієнтації, будучи елементами свідомості, водночас стають необхідним сполучним ланцюгом між свідомістю як цілісною системою і діяльністю людини, тобто вони стають основою суб'єктивної детермінації активності поряд з потребами, інтересами і стимулами.

Ідеали, які виробляються у світогляді людини, і пов'язані з ними цінності набувають характеру ціннісних орієнтирів життя, яких кожна людина дотримується та якими керується у своїй діяльності. Ціннісні орієнтації – принципи світогляду як духовно-практичного освоєння дійсності.

Цілепокладання як специфічний вид духовно-теоретичної діяльності, безпосередньо належить до структури практичної діяльності. Специфіка його полягає в тому, щоб дати ідеальний образ діяльності людини відповідно до бажаного результату. У процесі цілепокладання як знання, так і цінності сприймають перш за все в їхньому практичному значенні. Цілепокладаюча свідомість є практичною свідомістю, оскільки теоретичне знання пов'язано з практикою не прямо, а через діяльність з вироблення практичних цілей на підставі цього знання [5].

Уже часто людина змушена вибирати якусь одну лінію поведінки, діяльності серед багатьох інших. І в цей момент людина вибирає переважно той вид діяльності, що визначений потребами та ціннісними орієнтаціями особистості. А наявність тих чи інших ціннісних орієнтацій особистості залежить, як відомо, від виховання, певних історичних та культурних умов, належності до тієї чи іншої соціальної верстви населення. Процес формування ціннісних орієнтацій, збагачення або видозмінення змісту цінностей триває протягом життя людини і пов'язаний з процесом її соціалізації, участі у діяльності; багато в чому він залежить від активної позиції самої особистості, здатності удосконалювати та пізнавати саму себе.

Здібності людини, її соціальні потреби, інтереси, моральні та політичні принципи і норми, ідеали та орієнтації, які сформувалися у діяльності, стають умовами майбутнього її здійснення. А це означає, що не тільки люди в сукупності своїх рис залежать від типу та форм, змісту та напряму суспільної діяльності, а й сама ця діяльність, її розвиток і темпи залежать від людей, які її провадять.

Якщо людина поставлена у ситуацію вибору діяльності, то за обраним видом діяльності, його формою та відповідним предметом, чи то буде практична діяльність, чи духовна, деякою мірою можна робити висновки і про ціннісні орієнтації людини, ставлення її до певних речей чи подій. Людина може робити свій вибір не обов'язково на власних цінностях та засадах, причиною її вибору можуть бути й інші фактори, навіть неусвідомлені прагнення або умови ситуації. Якщо такі ситуації виникають протягом якогось тривалого періоду часу, і людина займається певним видом

діяльності, то вже обрані види діяльності, незалежно від мотивів, можуть формувати світогляд людини, її спрямованість і, відповідно, ціннісні орієнтації. Будь-які сучасні політичні, філософські, релігійні, освітні осередки пропонують людині визначену систему цінностей і формують через них особистість, її позицію, спосіб життя й цілі діяльності. Це підтверджує принцип єдності свідомості та діяльності.

У процесі взаємодії між людьми відбувається взаємопроникнення цілей, потреб, цінностей і різноманітного типу інформації, яку отримує людина в процесі "колективного пізнання" і дії. Водночас триває засвоєння суспільних і колективних цілей та завдань, задоволення індивідуальних цілей та потреб у ході сумісної діяльності [7].

Сферу духовного світу людини неможливо розглядати поза сферою її практичного світу. Відношення матеріального до духовного, свідомості та буття становить головне питання філософії, суть якого аналізували й аналізують філософи різних напрямів. Духовна та практична діяльність людини переплітаються та взаємопроникають одна в одну, доповнюючи кожен сферу. Адже без задуму, який відбувається на рівні свідомості людини і в який входять цінності людини, неможлива практична діяльність, так само без досвіду діяльності, активної участі у ній людини неможливий розвиток свідомості людини.

Ціннісна свідомість є специфічним видом духовно-теоретичної діяльності, яка має особливі форми в процесі суспільної практики. Саме практика – основа того, що предмети, соціальні явища становлять для людини об'єктивну цінність [5].

Соціальна структура особистості розкривається не тільки під час аналізу об'єктивного положення людини, функцій, які вона виконує, а й через співвідношення їх з духовним світом людини, соціально-психологічними рисами, з усім комплексом внутрішніх, "суб'єктивних" відносин, установок та ціннісних орієнтацій. І тут велике значення має діяльність. У ній формується і реалізується внутрішній світ людини, її світогляд, моральні принципи, політичні позиції, здібності, знання, навички, досвід [7].

З усією індивідуальною специфікою діяльність не тільки завжди керується ціннісними орієнтаціями особистості, її потребами, інтересами, не тільки є процесом реалізації психологічних здібностей, особливостей розуму та почуттів людини, а й процесом та умовою їхнього формування.

Позитивне формування ціннісних орієнтацій особистості значно залежить і від активної життєвої позиції самої особистості. Вона характеризує загальну спрямованість духовного світу особистості на такі дії та вчинки, у яких знаходить втілення система вищих цінностей суспільного прогресу. Активна життєва позиція не дає змоги людині піддатися впливу обставин і йти шляхом найменшого супротиву, а розвиває важливі соціально-психологічні риси людини.

Гармонія соціальної структури особистості передбачає побудову гармонійної системи соціальної діяльності, а на цій підставі і гармонійний розвиток різноманітних граней особистості, які формуються під час виконання найважливіших соціальних функцій [7].

Людина живе на межі скінченого й нескінченого, скороминушого і вічності. Забезпечити цілісність своєї життєдіяльності вона може лише тоді, коли її праця, спілкування, пізнання і творчість поєднані цілісним поглядом на світ, що орієнтований на цінність мудрості.

1. Філософія. Курс лекцій: Навч. посібник / І.В. Бичко та ін. – К.: 1991. – 456 с.
2. Заїченко Г.А., Сагатівський В.М. Філософія. – К., 1995. – 420 с.
3. Философский энциклопедический словарь. – Москва, 1983. – 956 с.
4. Бурева Л.П. Человек: деятельность и общение. – Москва, 1978. – 97 с.
5. Ценностные ориентации и интересы школьников. Сб. науч. тр. – Москва, 1983. – 126 с.
6. История философии. / М.А. Дынский, М.Т. Иовчук и др. – Москва, 1957. – Т.1. – 718 с.
7. Бурева Л.П. Социальная среда и формирование гармонической личности. – Москва, 1971. – 47 с.

VALUABLE ORIENTATIONS OF PERSONALITY IN THE STRUCTURE OF ITS ACTIVITY

Helena Nozdrina

*Ivan Franko National University of Lviv
vul. Doroshenka 41, Lviv 79000, Ukraine, tel. (0322) 79-47-85*

The author of the article informs the readers of the consequences of consideration of the questions, such as the place of valuable orientations in the structure of personality and in its activity, the particular features of forming of valuable orientations and their mechanism of action. The author also points out the description of the psychological principle of unity of consciousness and of activity and also the philosophical view – interconnection between the practical and the mental activity of personality.

Key words: valuable orientations; practical and mental activity; personality

Стаття надійшла до редколегії 14.01.2000

Прийнята до друку 08.06.2000